

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 82-94+22.015(477:Гончар)

М.П. Возна

ВИДАТНІ ПИСЬМЕННИКИ УКРАЇНИ ХХ СТОЛІТТЯ ЗА „ЩОДЕННИКАМИ” ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИМИ СТАТТЯМИ О. ГОНЧАРА

Аналізується есеїстика Олесь Гончара. Навіть у таких, здавалось би, суто академічних роботах, як статті й доповіді про життя і творчість, Олександра Довженка, Юрія Яновського, Андрія Головка, Василя Симоненка, Павла Тичини – своєрідний гончарівський ритм, не заїжджений і не обтяжений науковоподібною термінологією. Ці проблеми розглянуті на основі вивчення щоденників, літературно-критичних статей та виступів митця.

Ключові слова: *Олесь Гончар, щоденники, письменники-соуреалісти, літературно-критичні статті.*

Літературно-критична, публіцистична творчість Олесь Гончара – невід’ємна частина його художнього світу. Статті, виступи, рецензії видатного майстра слова сприймаються не як "прикладна галузь" його великого літературного господарства. Масштабність мислення, широта світогляду і виняткова точність ідейно-художніх критеріїв автора – усе це ставить твори на високий художній рівень.

Так, нещодавно вийшла тритомна праця О.Т. Гончара – щоденники письменника, які охоплюють великий за часом період його життя і творчості, з 1943 р. по 1995 р. У них відзеркалюються погляди одного з найбільших публіцистів, літературознавців, громадських діячів, сучасних українських прозаїків на жагучі питання суспільно-політичного, мистецького та культурного життя, які актуальні і сьогодні.

Заслуговують окремої розмови твори, написані прозаїком протягом останніх років його життя, твори есеїстичного та дослідницько-літературного характеру – зібрані в книжці "Письменницькі роздуми", яка вийшла у 1980 році. "Ця книжка, – писав А. Погрібний, – стала помітною подією у нашій критиці і історії літератури" [6, с. 236].

Предмет дослідження – „Щоденники” та літературно-критичні статті Олесь Гончара. Об’єкт дослідження – літературно-критична та публіцистична творчість письменника, присвячена творам видатних митців ХХ ст.

Кожна фраза Гончара, кожна його думка не позбавлена власної зацікавленості, глибоко пережита, передумана, відчута. З-під пера Олесь Гончара з’являлися статті, жанр яких, щоправда, не такий уже й однозначний. Якщо, наприклад, літературно-критичні розвідки про Панаса Мирного і Степана Васильченка можна повноправно вважати класичними літературними портретами, то роздуми про Олександра

Довженка, Юрія Яновського, Андрія Малишка, Павла Тичину та про багатьох інших його сучасників є, по суті, спогадами, які вражають особливою довірливістю й щирістю інтонацій, щемливо-скорботною тугою за тими, кого вже немає серед нас, хто не встиг і наповну виявити свою мистецьку оригінальність.

Одна-дві сторінки вдумливо виважених слів, кілька вкраплених у текст діалогів, поетичних рядків, два-три гострих штрихи до портрета – і перед очима з'являвся побачений саме Олесем Гончаром щедрим серцем великий працелюб Максим Рильський. Завдяки Гончару можемо чути поезію ніжності й правди, пристрасті, чистої непідробної любові Володимира Сосюри, молодечий сурмацький голос Андрія Малишка – співця життя, молодості й любові. Перед нами – ніжний, душевний, поетичний Остап Вишня з могутньою і веселою душею життєлюба, гуманіста, бійця; витязь молоді української поезії Василь Симоненко. Зігріта серцем публіциста, його розумом постать Василя Стефаника. Однак це не означає, що всі його оцінки позитивні. Зовсім ні. Він був людиною принциповою, ненавидів підлість і зраду, хоча вмів прощати, цінувати талант. І тому в мемуристиці письменника можемо знайти й критичні характеристики. Не нав'язуючи читачеві власних смаків і поглядів, митець немовби роздумував вголос про місце письменника і літератури в суспільстві, про складні процеси розвитку культури. Аналізуючи творчість Юрія Яновського, розповідаючи про Павла Тичину, Максима Рильського, Олександра Довженка і Остапа Вишню, накреслюючи портрети Андрія Малишка і Андрія Головка, Олесь Гончар залишався насамперед тонким цінителем літератури.

Не важко помітити, що Олесь Терентійович особливо виділяв такі риси людської вдачі, такі особливості характеру дорогих йому друзів-письменників, як неспокійне поривання вперед до світла, до щасливого майбутнього свого народу, до чистої праці. Гончар шукав у творчості митців провідну ідейно-естетичну доміную, яка пронизує не лише твори, але й визначає громадянську позицію художника. Без цієї органічної єдності естетичних і громадянських позицій Гончар не мислив собі художника.

Багато письменник роздумував над майстерністю В. Стефаника. "Відлито у вогнях душу" – так коротко і лаконічно схарактеризував Олесь Терентійович творчість письменника: "Його небагатомовний трагізм живе, немов темний жар у самих надрах тієї надгустої зоряної речовини, що її відкрили десь у галактиках астрономи, а в літературі щось подібне за густотою можна виявити якраз у Стефаниковій художній прозі" [5, с. 101]. Для Гончара слово Стефаника "відлито у вогнях душі", воно, слово, "в цього майстра стає мовби матеріальним, стає литвом, що, якби його зважити, мало б вагу, далеко більшу за інші, звичайні слова" [5, с. 102]. Письменник захоплювався творчою манерою Стефаника – тими дивами, які в нього відбуваються зі словом, – і робив висновок, що Стефаникова поетика чимось дуже сучасна, що вона може бути повчальною для всього нашого нового письменства. Олесь Гончар замислювався над тим, як митець обходився без риторики і багатослів'я. І ніби підсумовуючи, зазначав, що "первописом всього була та сила, що

її назвемо безоглядною любов'ю письменника до трудової людини, до мужика, свята відданість своєму народові. Народність – це те, що дає силу його новелам, це те, що було найдорожчим для трудового люду в його творчості і завдяки чому ім'я Василя Стефаника з любов'ю вимовляє сьогодні український народ" [5, с. 102]. Заохочував Олесь Терентійович сучасних молодих літераторів охочіше брати уроки у Стефаника, бо "сила художньої прози, – писав у своїх щоденниках він, – це таки ж сила реалізму" [2, с. 533]. Зрілий довід підказував йому, що перспектива розвитку мистецтва передусім – "на шляхах реалізму, що лише в поєднанні з найсуровішим реалізмом, з його психологічною точністю й правдивістю буде чогось вартий" [2, с. 533].

Кілька есеїстичних розвідок присвятив Гончар Юрію Яновському, на основі яких написав дві статті: "Блакитні вежі Яновського" та "Майстер суворий і ніжний". Він прагнув якнайповніше передати свою любов до побратима по перу, розкрити своєрідність його жанрово-стильової манери, способу художнього мислення та узагальнення. Творчість "майстра суворого і ніжного" письменник розглядав в органічній єдності як людини і творця, прагнучи осягнути його мистецьку самобутність у контексті розвитку літературного процесу. Не буде перебільшенням сказати, що та велика емоційна напруга в сприйнятті Яновського-митця, хвилююче підсилена особистими враженнями письменника від зустрічей і бесід із ним, широко відкривала читачеві вікно у світ художніх образів самобутнього художника слова. Насамперед Олесь Гончар висвітлював естетичну своєрідність поетичного сприйняття світу Юрієм Яновським. Гончар звернув увагу на витoki художнього мислення Яновського – національний героїчний епос, в якому реалістична точність, суворості достовірність відображення поетичного світу органічно зливається з фольклорною пісенністю оповіді. Про романи Юрія Івановича Олесь Терентійович писав так: „Справжні поеми в прозі! Повні краси. Вони світяться сонцем, вони, як вітрила, напнуті тугими степовими вітрами. Їх творив майстер з Божої ласки, компаніївський козацький нащадок..." [2, с. 76], "у Яновського дуже розвинене було відчуття величі народу й величі часу. Тільки це й дало йому змогу створити таку натхненну сагу українських степів" [2, с. 126].

А з якими повагою і захопленням відгукувався Гончар про Василя Симоненка. "Витязь молоді української поезії", саме так символічно назвав він статтю про творчість цього поета.

У передмові до книги В. Симоненка „Лебеді материнства”, письменник зазначав: "З глибин народного життя вийшла поезія Василя Симоненка. З мужності народу, з горя його і його звитяжної боротьби виспівалась вона" [4, с. 625]. Олесь Терентійович був переконаний, що духовно багатий, випоєний соками Полтавського краю, Симоненко широко, по-синівськи любив Україну. Україна, – писав Гончар, – “для нього – мати, святиня, вона дає йому крила і снагу, глибін роздумів і художні барви" [4, с. 626]. З-під пера Василя Андрійовича виходили твори різного жанру: сатиричні епітафії, казки для дітей, інтимна та громадянська лірика, оповідання, байки. Творчий діапазон його був, напевно, безмежний. І тому, на думку автора передмови, "вітер часу не

остудив Симоненкових поезій, вогнем душі жаріють вони й сьогодні, як і тоді, коли вперше так жагуче і неповторно вибухнули в нашому красному письменстві" [4, с. 625].

Чернігівщина дала нашій культурі двох геніїв, якими не переставав захоплюватися Гончар, двох дивовижних майстрів благословила вона в мистецьке життя ХХ віку – Тичину і Довженка. Тичина і Довженко – це тема, яка ще жде своїх дослідників. Автор "Сонячних кларнетів" і автор "Землі" – які різні творчі індивідуальності і водночас як багато між ними спільного. Обидва припадали до невичерпного джерела, що ім'я йому – поетична творчість українського народу. У статті "Довженків світ" Олесь Терентійович пояснював читачеві, звідки в Довженка черпалася та творча сила, ідеї, енергія, що били з нього ключем. "Він хлопчик їде з батьком до міста. Виїхали вночі, і вже ось їм світає в дорозі; зелені луки Придесення купаються в росах, швидко розвидняється, і раптом, дух захопивши хлоп'яті, постає перед ним по небосхилу чудо якесь, ранковий міраж, сяюча казка, що, однак, не розвіюється, височіє в реальності: то відкривсь на горі старовинний Чернігів, біла грона його соборів на екрані світанкового неба" [4, с. 491]. Та край Довженка оповитий не тільки духом краси, але й духом мужності, прадавньої слави. Як згадував сам Гончар: Довженко завжди був переповнений ідеями. Всього він прагнув, все хотів досягнути, випробувати, до всього, здавалося, має хист. У молодості він був учителем, художником-карикатуристом, пізніше став всевітньо відомим майстром кіно, драматургом, письменником, "а міг би, мабуть, стати й конструктором, творцем садів, міг би проектувати міста майбутнього, і тоді не тільки на екрані, а й на землі зводились би його аерогради. Але він ні на чому не може зупинитись, щоб довести до кінця. Він весь із фрагментів" [1, с. 198]. Здається, що йому завжди тісно, що його сила не знає меж. У 1953 році Олесь Терентійович записав: „Довженко, звичайно, геній. Тільки у справді великих людей може бути таке інтенсивне, невичерпно багате, джерелом б'юче життя. Весь час він бродить, як хміль. Він буває спокійним зовні, але внутрішньо, видно, – ніколи. Свіжі красиві думки, поради, проекти він розсипає щедро, на ходу, мовби йому самому тісно від них" [1, с. 156]. І ця безмежна сила знаходила своє відображення, реалізовувалась в його творчості. "Довженко в усьому поет, і це його виділяє з-поміж багатьох як митця. Він поет у думанні, у барвах, у зображенні характеру людини, у погляді на природу, на комаху, на квітку. Але вся драма Довженкова в тому, що він не здатен іти в ногу з сучасністю. Однією ногою він у минулому, другою далеко в майбутньому" [1, с. 198]. Ті, хто не рідко закидували Довженкові, що в його творах забагато патетики, просто не розуміли, переконаний Гончар, що за його словом стояли потуги високі, гордість художника за свій народ, постійне вболівання за долю людини, за її майбутнє. Незламний дух Олександра Петровича ніколи не переставав дивувати письменника. Не тільки лаври чекали його. Знав і драми, і глухоту нерозуміння, було, що шедеври його новаторських творінь по-блюзнірськи висміювались у фейлетонах. Але що найбільше засмучувало Гончара, так це те, що як художник Довженко не реалізував, певне, й тисячної частки тих великих

думок та образних записів, що носив у собі, якими весь час клекотав. Бо мав український кінорежисер мету, яка полягала в тому, щоб героїчна історія народу була на видноті в покоління, щоб, втілена в грандіозних монументах, промовляла вона з берегів Дніпра до майбутнього, до нащадків.

"Шукати нових, ще не виявлених можливостей українського слова, шукати і знаходити їх після Шевченкових шедеврів, коли, здавалось, досягнуто було вже всіх поетичних вершин, – для цього мав з'явитись митець особливий, поет здібностей унікальних, і хіба ж не таким, – писав Гончар, – прийшов у наше письменство Павло Тичина" [4, с. 505]. На його думку, з ім'ям Тичини пов'язані в нашій літературі епохальні відкриття, він приніс нам найніжнішу красу людського почуття, грозову, вкрай наелектризовану атмосферу творення нового світу. Тичина для нього – це насамперед співець гуманізму, співець високого й людяного чуття єдиної родини, це музика й барви, це чистота душі. Так, принаймі, вважав Олесь Терентійович, мав би сприймати його творчість кожен кому вона відкривається вперше.

Новаторство Павла Тичини найплідніше виявляється там, де воно природно виростало з народної поезії, де його живила багатюща художня творчість українського народу. Тісний зв'язок із народом забезпечив вільний і всебічний розвиток великого природного хисту митця. Відомо, що багато поетичних висловів з поезій Павла Тичини стали крилатими в народі, протягом років вони живуть у мові сучасників. Павло Григорович як людина був мовби продовженням своєї поезії. "Це один із найморальніших наших поетів, співець тієї яблуновоцвітності, яка, переходячи з покоління в покоління, і нині здатна хвилювати кожного, чия душа сприйнятлива до прекрасного. Нев'яне слово Павла Тичини сьогодні, не зів'яне його поезія і в прийдешніх літах. Серед духовних надбань людства завжди сятиме те, що дав світові наш сонячний поет" [4, с. 507]. Кращі твори його ввійшли у свідомість сучасників, шедеври його поезії стали національним надбутком, окрасою мистецької творчості українського народу.

Багато писали і ще багато писатимуть про віртуозну поетичну техніку Тичини. "Він, – наголошував письменник, – непримиренець до будь-якого штампа й шаблону, це шукання й шукання, праця і вимогливість і, нарешті, вміння з безлічі напливаючих образів відібрати найсвіжіший, наймісткіший, в якому читача вразить і новизна форми і глибокий поетичний синтез дійсності. Реалістична правда поетичних образів Павла Тичини нерідко сягає узагальнюючої сили символу і цим рівняється до вічної, нев'янучої в своїй красі народної поезії" [4, с. 508]. Ось уже справді де праця переростає в красу! Як писав у своїх щоденникових нотатках Олесь Гончар 18 вересня 1992 року, "для України, для вічності Тичина – це "Золотий гомін", це весняне пробудження рідного народу, це його божественні сонячні кларнети! Тичина дав Україні шедеври вічної художньої краси, цінності неперебутні" [3, с. 436]. Насьогодні поезія Тичини дістала серед сучасників гідне визнання.

Людам потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бентежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум. На думку Олесь Гончара, Андрій Головка повною мірою володів цим щасливим даром, хвилюючою силою художнього слова. Підкреслюючи рідкісні риси людини, притаманні Головку, письменник зробив висновки, що людські якості письменника неминуче переходили в його твори, і тому вони так приваблювали читача. Як справжній органічно близький народові митець, Андрій Головка черпав свої теми, образи, колізії з живих народних джерел, і, зігріті жаром його серця, вони поверталися в життя, ніби оновлені, несучи в собі красу мистецької довершеності. Емоційна густота, насиченість прози Головка – все це від майстерності, а сама майстерність – від великої любові письменника до простої людини, для якої він творив, для якої жив. Творчість Головка є найкращим доказом сили, правдивості й народності нашої літератури, переконаний Гончар. "Глибинний ліризм його прози, – писав митець, – щире вболівання за долю простої людини відчувається в кожному рядку письменника, і цим завоював справді всенародну любов і визнання. Реалізм, народність, яскрава національна самобутність художньої форми – ось те, що приваблює в кращих творах Андрія Головка" [5, с. 89], це ті якості, що повинні надавати життєвості і всій нашій сучасній літературі.

"Життя цього письменника, Степана Васильченка, – зазначає Гончар, – було навдивовижу цільним, безкомпромісним і плідним. У когорті майстрів української класичної новелістики Васильченко посідає чільне місце" [4, с. 477]. Його творчість ось уже багато років користується незмінною любов'ю. Слово Васильченка не застаріло, і це свідчить багато про що. Чим же приваблює нас творчість цього письменника? Завдяки чому й нині вона зберігає свою первісну свіжість, живе й природно входить у нашу свідомість? Олесь Гончар вважав, що проза Степана Васильченка знаходить шлях до сердець читачів передовсім тому, що вона "правдива й поетична, зігріта почуттям поваги до людської особистості. Талант мужності й талант співчуття, без яких не буває справжнього письменника, вищою мірою був притаманний цій людині, виявляючись і в творчості, і в життєвих вчинках" [4, с. 482]. Знавець народної душі, Васильченко відкриває в ній дедалі нові якості, захоплюється працелюбністю, яскравою талановитістю свого народу. Майстерність прозаїка не потребувала зовнішніх ефектів. Він був чутливий і до музики слова, постійно вдосконалював свій літературний стиль, збагачуючи його народною образністю й пісенною ритмікою. Крізь усі випробування долі письменник проносить віру в краще майбутнє. "Васильченко чесно виконав свій письменницький обов'язок. У чудових творах закарбував він свою повагу до людей праці, і нагородою йому за це – вдячне одвітне почуття нових і нових поколінь читачів" [4, с. 485].

На відміну від тих, хто схильний применшувати здобутки нашої літератури, а часом пробує й чорнити її, Гончар переконаний у "неперехідній високій вартісності того, що дали письменники України за роки радянської влади своєму народові" [4, с. 669], всього того справді мистецьки свіжого, яскравого, самобутнього. "У надто складний час він

жив, – писав Петро Сорока, член міжнародного ПЕН-клубу, – надто цупко тримала його система в своїх шорах, як, власне кажучи, усіх палановитих митців – Андрія Головка, Максима Рильського, Юрія Яновського, Павла Тичину, Миколу Бажана... Саме ставлення Олесь Гончара до цих корифеїв, з якими тісно звела його доля, допоможе нам обрати вірний критерій поцінування творчості автора "Собору" [7, с. 9].

Високою відповідальністю за минуле, сьогочасне і майбутнє української культури і літератури перейняті Гончареві роздуми, роздуми письменника і літературознавця. Олесь Терентійович відгукувався на все те високомистецьке, що робить людину людяною, що допомагає їй жити й удосконалюватися; вітав тих, хто вносив у нашу духовну скарбницю нову образність, нові ритми, барви, асоціації, оригінальний спосіб художнього мислення, з особливою відповідальністю береже природу, береже духовне середовище – нашу чудову художню класику, фольклорне багатство народу, його мову.

1. *Гончар Олесь*. Щоденники. – К., 2002. – Т.1.
2. *Гончар Олесь*. Щоденники. – К., 2003. – Т.2.
3. *Гончар Олесь*. Щоденники. – К., 2004. – Т.3.
4. *Гончар Олесь*. Твори: В 7 т. – К., 1988. – Т.6.
5. *Гончар О.* Письменницькі роздуми. – К., 1980.
6. *Погрібний А.Г.* Літературний портрет. Олесь Гончар. – К., 1987.
7. *Сорока П.* Мудрість доброти: нотатки на берегах щоденників Олесь Гончара. СЛОВО Просвіти. – К., 24-30 червня 2004.

Summary

The article is dedicated to the creation and creative skill famous writers of Ukraine XX century (O.Dovgenko, A. Golovko, V. Simonenko, S. Vasilchenko and other), who did huge the investment in ukrainian literature. These problems we examined in "Diaries", articles and public appearances of O.T. Gonchar.

Key words: Oles Honchar, diaries, socialist realism writers, critical essays.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2006